

Fleischmann Gizi tevékenysége a szlovákiai zsidók deportációja idején

KATARÍNA HRADSKÁ

The activities of Gizi Fleischmann in time of the deportation of Jews in Slovakia

94(=411.16)(437.6)"1940/1943"

341.43(=411.16)(437.6)"1940/1943"

323.28:343.819.5

94-051(=411.16)(437.6)

929 FLEISCHMANN

Keywords: Rescue of Jews in the independent Slovakia in 1940–1943. The Jewish Council and Working Group in Bratislava. Bribery as a desperate method of saving people.

A zsidóellenes üldözések szlovákiai áldozatainak problémaköre még mindig széles kutatási lehetőségek területének számít. Elsősorban a Zsidótanács és a Munkacsoport tevékenysége maradt feltáratlan, s az ezen csoportok által végzett illegális tevékenységek, amelyek a szlovákiai zsidók elhurcolásának tragédiáját próbálták megfékezni.

A bizonyos mértékben a náci típusú ún. zsidó közösségekhez hasonlitos Zsidótanács már működésének kezdetén is (1940 szeptembere) valamiféle különös szervezetnek számított. Mindenekelőtt létrehozásának időszakában Szlovákia még nem volt német megszállás alatt, de ennek ellenére – vagy éppen emiatt – a zsidókérdés megoldásán már dolgozott Dieter Wisliceny német tanácsadó, aki – hatáskörének megfelelően – teljes mértékben támogatta egy ilyen szervezet létrejöttét. A Zsidótanács küldetését, feladatait és céljait az alapítója, vagyis a Központi Gazdasági Hivatal által maga az állam szabta meg. A Zsidótanács feladata eszerint a zsidók társadalomban betöltött szerepének és az adott társadalmi-politikai helyzetnek megfelelő célok elérése volt. Elsősorban arról volt szó, hogy a kormányrendeletek minden zsidóhoz eljussanak; hogy a hivatalokkal szemben a zsidók érdekeit kizárólag a Zsidótanács fogja képviselni; hogy szervezi a zsidók ellátását szociális, gazdasági és kulturális téren; biztosítja a mezőgazdasági és kézműves tevékenységekre való átszervezésüket, s hogy gondot visel a zsidó iskolaügyre és a kultúrára.

A Zsidótanács tevékenysége csak az akkori Szlovákiában uralkodó társadalmi-politikai viszonyok figyelembevételével tárgyalható, s ugyanígy fontos tevékenységének kiterjedt elemzése és ebből eredő kritikája is. A Zsidótanács tevékenységét több okból sem tekinthetjük egyértelműen pozitívnak. Joghatalma az őt alapító és irányító intézmény, vagyis a Központi Gazdasági Hivatal utasításaira és rendeleteire korlátozódott. Csúcsvezetőit nem választották, hanem jelölték, s ez a tény jelentősen meghatározta a Zsidótanács működését. Behatárolta az egyes hivatalnokok cselekvőterét, akik egyébként többé-kevésbé tudatosították munkájuk felelősségét a nehéz politikai helyzetben,

viszont személyes bátorságukat elveszítve gyakran nem tudtak túllépni saját árnyékukon. A Zsidótanács személyzete három embercsoportból tevődött össze. Voltak a bürokraták, akik tevékenységükkel inkább ártottak, mintsem használtak volna az ügynek (Sebestyén Árpád, a Zsidótanács előjáró-helyettese), mások, akik tevékenységük lényegét az üldözött személyek önérdektől mentes segítségével látták (Fleischmann Gizi), s végül a rendeletek lelketlen végrehajtói, akik valóban mindenre képesek voltak (Karol Hochberg), tehát sajátjaik elárulására is. Leegyszerűsítő volna a jellem – szolgalelkűség – erkölcsi hanyatlás hármast modelljét általánosítani. Csakúgy, mint a Munkacsoport tevékenységével óhatatlanul összefüggő két jelenséget: a zsidókérdés rendezésére kiutalt tanácsadóval való kollaborációt és az ezzel együtt járó korrupciót. Mindkét fogalmat – a kollaborációt és a korrupciót – a Zsidótanács funkcionáriusai közül kettőhöz kötöm: Fleischmann Gizihez és Karol Hochberghez. Épp az ő példájukon lehet szemléltetni és összehasonlítani a kollaboráció és a korrupció két különböző felfogását és gyakorlati megvalósítását. Nem tehetünk egyenlőségelet az említett két név közé e tekintetben. Fleischmann a német Wisliceny tanácsadóval folytatott együttműködése során próbálta menteni, amit lehetett. Hochberg viszont Wisliceny bizalmi emberének számított, aki a vele való kapcsolatát önös érdekeire használta fel: funkciójából kifolyólag információkat közvetített és adott át neki, aktívan, tudatosan és önként működött együtt vele. Fleischmann-nal kapcsolatban véleményem szerint másról van szó: az ő német tanácsadóval folytatott együttműködése minden esetben kényszerű volt. Tervei megvalósításához, ha nem is a deportációk leállításáért, legalább a folyamat lassítása érdekében, muszáj volt együttműködnie Wislicenyvel. Más lehetőség nem is volt. Céljai elérése végett törvényesen kellett együttműködnie és lefizetésekkel élnie. Kollaboránsról van-e tehát szó? Kétségtelenül akadáhatnak, akik további bizonyítékokat keresnek majd arra, hogy a zsidók a háború alatt kizárólag önérdékből együttműködtek a németekkel, még a legfelső vezetőikkel is. Viszont a kollaboráció fogalmát igen óvatosan kell kezelni, s egyértelműen meg kell fogalmazni, miféle kollaborációról volt szó, s hogy egyáltalán tényleges kollaborációról beszélhetünk-e.

Miután 1942 márciusában az első transzportok elindultak a szlovák állam területéről Lengyelországba, ezek azonnali reakciójaként megalakult a Zsidótanács illegális szervezete – a Munkacsoport. Bár a Munkacsoport szellemi atyja Michael D. Weissmandel ortodox rabbi volt, a tulajdonképpeni vezetés Fleischmann Gizire hárult. Önmagában már ez a tény is találgatásokra adott okot, mármint hogy miként tudott együtt dolgozni az ennyire művelt, tapasztalt és kifejezetten a csoport vezetői posztjára termelt rabbi egy nővel, ráadásul cionistával. Fleischmann Gizi nemcsak szlovákiai zsidók kitelepítésének szervezési tapasztalataival rendelkezett, hanem az elkövetkező események szempontjából elengedhetetlen egyéni tulajdonságokkal is. Tudott olyan vegyes összetételű közösségekben dolgozni, mint amilyen a Munkacsoport volt, képes volt összeegyeztetni a véleménykülönbségeket, s mindenekelőtt – múltbeli munkájából eredően megvoltak a kapcsolatai a nemzetközi védőszervezetekkel.

A Munkacsoport tervet dolgozott ki az első deportációból kimaradt zsidók megmentésére. A csoportban mindenki egyetértett azzal, hogy a folyamatot vissza kell fordítani, a kérdés csak ennek mikéntje maradt. A végleges terv aránylag gyorsan meg is született, mert ellenvélemény híján nem volt kit meggyőzni. A védelem egyetlen lehetséges módját a német tanácsadóval való egyezkedésben látták, hiszen ő funkciójából

eredően a deportációkkal kapcsolatban álló összes szervvel összeköttetésben állt. A Munkacsoport tagjai azonban tudták jól, hogy csupán egyezkedni nem elég. Ismerték a pénz hatalmát. Weissmandel azok lefizetését javasolta, akik a deportációkra hatással vannak, s közülük elsőként Wisliceny jött számításba. A holokauszt-kutatásoknak köszönhetően Wisliceny-ügy viszonylag jól feldolgozottnak mondható. Ezek szerint a Munkacsoport és a német tanácsadó „gazdasági együttműködéséről” volt szó, amelyből Wisliceny jól fizetett üzletet csinált magának – olyasmit ígért a zsidóknak, amire még csak befolyása sem volt, s ígéreteit nagy összegekkel fizettette meg. Fleischmann Gizi minden követ megmozgatott, csak hogy pénzt szerezzen, mert megbízott Wisliceny ígéreteiben. Optimizmusával társait is megfertőzte, s az idővel szerzett tapasztalatai (tanulságok?) sem tántorították el eredeti hozzáállásától. A német tanácsadó lefizetésének s az ezzel összefüggő ügyeknek különböző értelmezései léteznek. Nem csupán pénzösszegek felkutatásáról van szó (Fleischmann elsősorban nyugati védelmi szervezetekkel fenntartott kapcsolataiból próbált meríteni, főként a JOINT amerikai védelmi szervezet genfi kirendeltségétől). Napjainkban még mindig kérdéses, hogy mit (nem) lehetett tudni 1942-ben a deportációkról; hogy mi mindent tett vagy tehetett a Zsidótanács a szlovákiai zsidók figyelmeztetése és védelme érdekében; s hogy vajon egyértelműen a Munkacsoport Wislicenyvel való együttműködése s az ő lefizetése által szakították-e meg 1942 októberében a deportációkat, amelyek csak az 1944-es őszi felkelés után indultak meg újra.

A témához fellelhető, főként nyugati eredetű levéltári forrás és szakirodalom (emlékiratok is) ellenére sem egyszerű választ találni a feltett kérdésekre. Néhány, a holokauszttal foglalkozó történész véleménye szerint a történések menetére elsősorban a Munkacsoport tevékenysége hatott, amelynek eredményeképp végül a szlovákiai zsidók deportálását le is állították. Fleischmann maga is ékesszóló tanúbizonyságokat hagyott hátra a Munkacsoport igyekezetéről, amely a kialakult helyzetet próbálta visszafordítani – a svájci nemzetközi segélyszervezetek magas tisztú funkcionáriusaihoz intézett leveleiről van szó. Tulajdonképpen minden megtudható belőlük a Munkacsoport tevékenységére vonatkozóan abból az időszakból, amikor a szlovákiai zsidók tragédiája még távolról sem ért véget. Ezek a levelek egyben az egész Munkacsoportra jellemző zaklatott életvitelről is tanúskodnak, tele kapkodással, gondokkal, szenvedéssel, reménnyel s óriási csalódásokkal. Annak is megőrzői az említett sorok, hogyan szülte meg a kollaboráció a korrupciót, hogyan fonódott s függött egymással össze e két jelenség. (Hradská 2003, 123. p.; Hradská 2008, 451. p.)

Amikor a további deportációk leállítására elkészítették a tervet, a Munkacsoportban már legalábbis sejtették az elhurcolt zsidók sorsának kimenetelét. Fleischmann már 1942. július 27-i levelében megírja a Relico segélyszervezet vezető képviselőjének, Abraham Silberscheinnak: „Ez év március 25-én hatvan transzport hagyta el az országot, a zsidók részben a Lengyel Főköormányzóságban, részben a Birodalomban lettek letelepítve. A letelepítettek két csoportra oszthatók. 1. Munkaközpontokba sorolt munkaképes férfiak és nők, s éppen ezekről semmi hírünk. Csak postán kívüli értesülések jutottak el hozzánk, miszerint ezeket a férfiakat és nőket képesítésük szerinti nehéz-munka-szolgálatra sorolták. 2. Családok, tehát olyan kategória, amely munkavégzésre alkalmatlan. Őket főleg a Főköormányzóság Lublini járásában helyezték el. Az összes hozzánk eljutó hír egyértelműen a rabok tragikus helyzetét festi le. Egyes információk

szerint a teljes alultápláltság miatt aránytalanul megnőtt a halálesetek száma... Legsörnyűbb az egészben mégis a gyerekek sorsa, akik a teljes alultápláltság és a többi körülmény miatt pusztulásra vannak ítélve.” (Hradská 2003, 20–30. p.)

Noha Fleischmann Gizi nem minden állítása felel meg teljesen a valóságnak, mégis ez az átfogó levél tekinthető a Lengyelországba hurcolt szlovákiai zsidók tragédiájáról szóló valóban első tanúbizonyoságnak. Fleischmann ezzel a levéllel próbálta felkelteni a nemzetközi segítség-szervezetek figyelmét, s pénzt szerezni a szlovákiai munkatáborok (Szered, Nyitránovák, Vihnye) működtetésére, valamint a német tanácsadó lefizetésére, akivel a deportációk leállításának reményében működött együtt a Munkacsoport. S bár valóban megtörténtek a vele való tárgyalások, meg kell állapítanunk, hogy a Fleischmann vezette Munkacsoport többé-kevésbé hiú ábrándokat kergetett. Wisliceny ugyan megígérte a deportációk leállítását – 1942 augusztusától szeptember közepéig tényleg nem indult útnak egyetlen transzport sem, amit Fleischmann a közös tárgyalások eredményeként értelmezett, s amiről svájci kollégáit következőképpen tájékoztatta: „A Wilhelmmel (Wislicenyvel – K.H.) folytatott kitaró tárgyalásaink folyamánként már negyedik hete maradt el az árufeltöltés...” (Hradská 2003, 32. p.) Hamarosan mégis kénytelen volt tudomásul venni, hogy Wisliceny bizony újabb deportációk kivitelezésére tett ajánlatot Vojtech Tuka kormányfőnek. Épp ezért helyénvaló a kérdés, vajon valóban a Wislicenynek juttatott pénz döntött-e a deportációk megszakításáról (nem a leállításukról). Megfontolva azt az érvelést, hogy ebben a Munkacsoport tevékenységének döntő szerepe volt – annak megválaszolását, hogy 1942 őszén miért szakították meg a deportálásokat, más szempontból kell megvizsgálnunk. Szlovákia számára a zsidók jelentős gazdasági és szociális problémát jelentettek, amit csak a határon túlról történő kitelepítésük oldhatott meg. Maga Wisliceny olyan értelemben nyilatkozott, hogy a zsidókat gazdaságilag tönkre kell tenni, s ebből szociális problémát faragni, amelyet a társadalomnak kell majd megoldania. Őt idézve: „Nyilvánvaló, hogy ha a zsidóktól elveszik a boltjaikat és a vagyonukat, valamilyen értelemben szelepet kell számukra találni. Ezt a szelepet a nagy formátumú kitelepítések jelenthetnék.” (Hradská 1999, 32. p.) 1942-ben a kormány főleg azokat a zsidókat vitette ki, akik az állam terhére voltak. Addig tartottak a deportációk, amíg volt kit elszállítani – vagyis amíg megoldódott a probléma. (Vö. Nižňanský 2005, 84. p.) A holokauszttal foglalkozó történészek többsége ezt a logikailag alátámasztható véleményt osztja.

Kiterjedt levelezésében azonban Fleischmann konkrét megoldásokra tett javaslatokat svájci partnereinek, miként vegyenek részt a védelmi folyamatokban. Már fent említett első levélben írja: „Mérlegelnünk kell az adott helyzetet, amelyben leledzünk, a légkört, amelyben élünk, és azt is, hogy épp ezért lehetséges – külföldi segítséggel – az itt élő zsidók maradékának megmentése. Van némi remény arra, ha az állam szabad devizát kap, ellenszolgáltatásként megvédhetnénk a zsidókat az elhurcolástól.” (Hradská 2003, 23. p. és *passim*) Erre a szlovákiai munkatáborok megtartása mutatkozott az egyik megoldásként, ahol is a zsidók védve voltak a deportációkkal szemben. „Bővíthetnének vagy hozzájuk hasonló munkatáborok is létrejöhetnének. Így a munkaképes férfiak, nők és családjuk nagyobb számban megmenthetők lennének a deportációtól. A táborok fenntartási költségei csak részben vannak fedezve, ezért meghatározott részesedést kellene biztosítani a működésükhöz, mivel a jelenlegi bevételek nem fedezik a létminimumot.” (Hradská 2003, 51. p.) A szeredi, vihnyi és nyitránovái

táborokba küldték a munkaképes szakképzett és képesítetlen dolgozókat családi hozzátartozóikkal együtt, s ezzel sikerült megőrizni a családok egységét. A Munkacsoport svájci zsidó szociális szervezetekhez folyamodott olyan mennyiségű pénzzuttatást kérve, amely elegendő lett volna a szlovákiai zsidók tábori ellátásának biztosítására. 1942 szeptemberében keltezett egyik levelében Fleischmann elismerte, hogy nő a reménytelenség, habár úrrá lett rajta valamiféle elégedettség, mivelhogy a munkatáborok helyzete „igen megnyugtató”, s akkori optimizmusát azzal az állítással támasztotta alá, hogy „a deportációk leállításáért folytatott nehéz harc meghozta eredményét”, bár a további pénzügyi támogatás folyósítása elkerülhetetlen: az összeget a Zsidótanács a zsidó munkaközpontok kiépítésére és befejezésére, valamint a zsidó szociális intézmények – tehát zsidó kórház – fenntartására kívánja fordítani. Fleischmann nagyra értékelte a külföldi szociális zsidó szervezetek által a Zsidótanácsnak nyújtott támogatást, mégis hangot adott azon meggyőződésének – a Munkacsoport más tagjaival együtt (Weissmandel rabbi) –, hogy a támogatás nagyobb mértékű is lehetne. Ráadásul a Zsidótanács számára hozzáférhető statisztikai adatok szerint a deportálások megszakítása után jóval több zsidó szorult a Zsidótanács segítségére, mint azt eredetileg feltételezték. „Eddigi ténykedésünk során abból indult ki a kormány, hogy 20 000 hittársunk él az országban. A múlt heti összeírásban viszont 25 000 zsidó szerepel vagyis 5000-rel több. A közhangulat így természetesen a mi hátrányunkra változott meg.” (Hradská 2003, 45. p.) S mivel a kormány 1942. szeptemberi ülésén újból felvetette a zsidókérdést, a deportációktól való fenyegetettség nem csökkent, ellenkezőleg, nagyon is reálisnak mutatkozott – „nagyon kegyetlen a jelenlegi helyzetben 4000 életet feláldozni” (Hradská 2003, 45. p.) – állapítja meg Fleischmann Gizi, és Mayer Salyhoz címzi Svájcba segélykérését abbéli reményében, hogy ha felhasználja a követek és egyéb „munkatársak” összes információját nemcsak a szlovákiai, hanem elsősorban a lengyelországi állapotokról, a külföldi segélynyújtás felgorsul és nagyon konkrét lesz. „Megteszi, meg kell tennie mindent, hogy ez a lehetőség valósággá váljon.” (Hradská 2003, 51. p.) Ráadásul még mindig abban a hitben élt, hogy Wisliceny a legmegfelelőbb személy az együttműködésre, aki tényleges érdeklődést mutat a szlovákiai zsidók sorsa iránt. A szlovákiai zsidók tragédiája azonban egyre mélyült. Némi vigaszt jelentett, hogy a Zsidótanács olyan-amilyen kapcsolatot tartott fenn az elhurcoltakkal, másfelől viszont e tekintetben több mint józanok maradtak azok után is, hogy a Zsidótanács Közlönye 1942 novemberében elhurcoltak leveleit jelentette meg. E leveleket elküldésük időpontjára való tekintettel nagyon óvatosan kell kezelni. Különböző szállítmányokkal elhurcolt, többségükben fiatal nők és férfiak írták őket. Megemlítették, hogy egészségesek, s hogy dolgoznak. A Különleges Ügyosztály – ahová a deportáltak levelei érkeztek – bizonyos önelégültséggel hirdette, hogy a leveleket teljes terjedelmükben közlik, a feladók és címzettek pontos listájával együtt, igazolására annak, hogy nem fiktív családi kapcsolatokról van szó. Fleischmann-nak volt néhány olyan kollégája, akikre leginkább támaszkodhatott, s akik a nehéz körülmények dacára híreket közvetítettek neki a keleti helyzetről. Tudta, hogy a postai összeköttetés gyakorlatilag lehetetlen, s hogy a lengyelországi levelek nagy időeltolódással jutnak el oda s vissza. „Akkora gond van a postával, hogy ilyen legális postai összeköttetés gyakorlatilag lehetetlen. Kénytelenek vagyunk kizárólagosan a követek munkája alapján tájékozódni. Múlt héten sikerült a legjobbak közül kettőt előkészítenünk az indulásra.

Megbíztuk őket, hogy mindenhova utazzanak el s figyeljék meg a dolgok állását. Minden száz cím felkutatása után meghatározott összeget kapnak. Nemcsak pénz, hanem sok egyéb tárgyat is vittek magukkal, s reméljük, hogy ezek az ajándékok el is jutnak a címzettekhez. Kipróbált követekről van szó, akik saját kezű aláírással ellátott átvételi bizonylatokkal térnek vissza. A követek szerfelett veszélyes és megerőtető munkájára való tekintettel ugyan drágának mutatkozott az efféle tranzakciók kivitelezése, megbízhatóságuk azonban teljesen szavatolt.” (Hradská 2003, 56–57. p.) Fleischmann Gizi ebben az időszakban tele volt energiával, dacára annak, hogy a kiírás veszélye már nem csupán a szlovákiai, hanem az európai zsidókat is fenyegette. Nem tagadta, hogy a német tanácsadó kezessége már nem olyan megbízható, mint amilyennek tudni szeretné. (Wisliceny abban az időben már nem Pozsonyban, hanem Görögországban teljesített szolgálatot, hogy a görög zsidóság kérdésének „végleges megoldását” befejezze.) Ráadásul a követek értesülései szerint a Főkormányzóságban hovatovább egyre rosszabbodott a helyzet. „Nagyon kétségbeejtő, hogy minden további igyekezetünk eredménytelen, tehát hogy azzal az iszonyú ténnyel is számolnunk kell, hogy az ottani emberek a teljes pusztulásnak vannak kitéve.” (Hradská 2003, 66. p.)

Fleischmann azonban csak tapasztalt volt, de nem okult. Wislicenyt még mindig aktív „megmentőként” emlegette, mintha fel sem fogná vagy nem akarná felfogni a különbséget Wisliceny szavai és tettei közti. Soká igyekezett dacolni a ténnyel, mely szerint bármit tegyen is, a mentés alapvetően kudarcra van ítélve. Egyik következő akciójába a belügyminisztérium egy magas rangú funkcionáriusának, Izidor Kosónak feleségét is beszervezte. Az asszony svájci tanulmányokra szeretne volna küldeni a fiát, s közbenjárót keresett az elszállásolása ügyében, amit a Munkacsoport jó ürügynek talált arra, hogy kapcsolatot teremtsen vele, abban a reményben, hogy lehetősége nyílik a deportációk befolyásolására (leállítására). 1943 júliusában keltezett levelében Fleischmann ezt írta Nathan Schwalbnak: „Mindenekelőtt egy nagy kérésem volna. Az az anya, akinek a fiúkollégiumok prospektusait küldte, nemsokára fiával együtt meglátogatja Salyt (Mayert – K.H.), hogy a gyereket az egyik ottani kollégiumban elhelyezze. Arra kérem tehát Önt, vegye pártfogásába a hölgyet, mert az egy kormánytag felesége. Férfjének döntő szava van a transzportok kérdésében, s kívánatos a hölgy azon benyomása, miszerint értesítettem az ottani barátaimat, és az ő közvetítői szerepéért hála vagyunk kötelezve.” (Hradská 2003, 86. p.) A megszerzett kollégium ellenszolgáltatásaként Kosová asszonynak a férjénél kellett volna közbenjárnia a deportációk leállítását illetően. A Svájcba vezető úton azonban Kosová asszonyt a német határőrök megállították, s mikor megtalálták nála a héberül írt levelet, amelyben Fleischmann Nathan Schwalb közbenjárását kérte, az egész ügy Fleischmann ellen fordult, bár következményei érintették Kosová asszonyt és férjét is, akit leváltottak posztjáról. Fleischmann Gizi számára ezek a történések a vég kezdetét jelentették. Figyelni kezdte őt az Államvédelmi Hivatal. Többször kihallgatták, s négy hosszú hónapra bebörtönözték. Az állambiztonságiak bevált fegyvert vetettek be ellene – alaposan átgondolt forgatókönyv pszichikája megtörésére. A rettegett illavai börtönbe helyezték át, ahol még a nála jóval állhatatosabb pszichikájú foglyok is vallottak. A Zsidótanács emberei szervezkedni kezdtek kiszabadítása érdekében. Újabb forduló következett: egyezkedések, ígérek, magállapodások. Fleischmann 1944 májusában engedték szabadon. Közvetlen utána Schwalbnak címzett levélben azt írja, négy hónapig kórházban ápolták, s úgy érezte,

mindennek vége. (Hradská 2003, 108. p.) Saját tapasztalataiból mégsem vonta le a tanulságot. Utolsó illúzióitól főként Wisliceny fosztotta meg. Térdre viszont saját tehetlensége kényszerítette.

A német csapatok 1944 augusztusában megszállták Szlovákiát, s ezzel elkezdődött a deportációk második szakasza. 1944 szeptemberében Wisliceny helyére Alois Brunner került, akitől Berlin a szlovákiai zsidókérdés radikális befejezését követelte. A saját hibáiból még mindig okulatlan Fleischmann a lebeszélések ellenére is találkozót szervezett vele. Brunner kifejtette azt a szándékát, amely szerint a pozsonyi zsidókat a szeredi táborba szállíttatja, melyet Terezín mintájára rendez át. A razzia 1944. szeptember 29-én érte a pozsonyi zsidóságot. Az előtte való napon mind a Zsidótanácsot, mind a Munkacsoportot szétzavarták, tagjai többségét letartóztatták. Fleischmann-nak még sikerült megírnia Svájcba egyik utolsó levelét: „Legszörnyűbb kétségbeesésemben fordulok Önhöz mindannyiunk nevében. Országszerte szedik össze a családtagokat, hogy táborokba szállítsák őket. Tegnap utasítás jött a németektől, hogy a fővárosból az embereinket gyűjtőtáborokba vigyék... Végtelenül kétségbe vagyunk esve, s nem tehetünk egyebet, mint hogy mindazoknak, akik szerencsétlen sorsunkat okozták, életünk utolsó órájában szemükre hányjuk, hogy végső soron ők felelősek végünkért.” (Hradská 2003, 114. p.) 1944 szeptemberének végén újra megindultak a deportációk a szeredi koncentrációs táborból. Újraindításukat az 1944 októberében váratlanul Pozsonyba érkező Himmler is támogatta, aki Jozef Tiso államfő és Štefan Tiso kormányfő jelenlétében a zsidókat a felkelés szervezőiként nevezte meg, s abban az értelemben fejezte ki magát, hogy ha a zsidókat nem deportálnák, kitennék őket a lakosság többi része boszújának, s ez az ország biztonságát veszélyeztetné. (Hradská 1999, 71. p. és *passim*)

Fleischmann elutasította a Brunnerrel való együttműködést – nem akarta elárulni neki a pozsonyi zsidók bűvőhelyeit, ezért Brunner lecsukatta és a szeredi táborba vitette. Amikor az októberi transzport során Fleischmann vagonba szállt, Brunner a deportációs jegyzékbe két betűt írt neve mellé: R. U. – Rückkehr unerwünscht. Visszatérése nem kívánatos.

Fleischmann Gizella, tekintettel küldetésére, valamint a szlovákiai (és európai) zsidóság védelmében kifejtett széles körű aktivitására, kiemelkedő személyiség. A személyes bátorság példaképe, a segítségnyújtás szándéka vezérelte abbéli igyekezetében, hogy mentse, ami menthetőnek tűnt. Hátrahagyott levelei a holokauszttal foglalkozó történészek számára rendkívüli információforrások abból az időszakból, amikor Szlovákiából koncentrációs táborokba tartó transzportokat indítottak, amikor Fleischmann és a szlovákiai zsidó közösség gyakorlatilag egyetlen reményét a német tanácsadóval folytatott együttműködés (kollaboráció) jelentette. Fleischmann Gizi személyisége számomra is nagy kihívást jelentett a Zsidótanács és a Munkacsoport története dokumentumainak feldolgozása során, választ keresve a ma is aktuális kérdésekre: mi mindent (nem) tudott a Zsidótanács a deportációkról, mi mindent (nem) tett a zsidók megmentéséért, s hogy némely intézkedésének voltak-e esetleg más adekvát alternatívái.

Fleischmann Gizi személyisége immár olyan törekvésként íródott be a holokauszt történetébe, amely képes volt a deportációk elkerülésének lehető legnagyobb esélyét biztosítani. Ehhez nagyban hozzájárultak a nemzetközi segítség-szervezetekkel fenntartott kapcsolatai, de célját elsősorban a „zsidókérdés megoldására” kirendelt német

tanácsadóval való kooperációjában (nem kollaborálásban) látta biztosíthatónak. Embermentő akciói tulajdonképpen befejezetlenek maradtak, hiszen maga is saját tehetetlensége áldozatává vált. A deportáltak védelmében mutatott bátorságának ez a másik vetülete: nem volt politikai előljáró, aki magas rangú köztisztviselőként, képviselőként vagy befolyásos politikusként használhatta volna ki hatalmát. Nem szavazott olyan politikai döntések mellett, melyek a zsidók további sorsával függtek össze. Ellenkezőleg, maga is Szlovákia legújabb története példátlan tragédiájának részévé vált. Hősiessége nem valamilyen taktikázásban vagy politizálásban állt, mely mögé elbújhatott volna, hanem arra az egyszerű logikára korlátozódott, hogy a gázkamrahalálra ítéteknek önzetlenül segítséget kell nyújtania. Soha nem emlegették őt ezer meg ezer életet megmentő hősként, aktivitásaira csak auschwitz halála után több évtizeddel derült fény. A szlovákiai zsidók beteljesült tragédiájában egyértelműen azok közé sorolandó, akik életüket áldozták fel a többiekéért, s ez a szerepe mindenképpen csodálatra méltó és elismerésre érdemes. Fleischmann Gizi élete egyúttal vitaindítóként is szolgálhat a hősiesség formáiról, a szavak s főleg a cselekedetek értelméről. (Vö. Hradská 2012, 190. p.)

(Fordította Veres Erika)

Irodalom

- Hradská, Katarína 1999. *Prípady Wisliceny. Nacistickí poradcovia a židovská otázka na Slovensku*. Bratislava, AEPRESS.
- Hradská, Katarína 2003. *Holokaust na Slovensku 3. Listy Gizely Fleischmannovej (1942–1944). Snahy Pracovnej skupiny o záchranu slovenských a európskych židov*. Bratislava, Nadácia Milana Šimečku–Židovská náboženská obec.
- Hradská, Katarína 2008. *Holokaust na Slovensku 8. Ústredňa Židov (1940–1944. Dokumenty*. Bratislava, Klemo.
- Hradská, Katarína 2012. *Gizi Fleischmannová. Návrat nežiadúci*. Bratislava, Albert Marenčin – Vydavateľstvo PT.
- Nížňanský, Eduard (ed.) 2005. *Holokaust na Slovensku 6. Deportácie v roku 1942*. Bratislava, Nadácia Milana Šimečku.

KATARÍNA HRADSKÁ

THE ACTIVITIES OF GIZY FLEISCHMANN IN TIME OF THE DEPORTATION OF JEWS IN SLOVAKIA

The personality of Gizi Fleischmann has been written in the history of the Holocaust as an endeavour ensuring the greatest chance to avoid deportations. Her relations with the international aid organizations greatly contributed to this, but she considered as most helpful—with regard to the “solution of the Jewish question”—the cooperation (but not collaboration) with the appointed German counsellor. Her rescue actions actually remained uncompleted, because she became victim of her own helplessness, too. This is the other dimension of her courage manifested in the protection of the deported people: she was not a political principal who could have used her power of a high-ranking civil servant or a member of parliament or an influential politician. On the contrary, she herself

has become part of the unprecedented tragedy in Slovakia's modern history. Her heroism was confined to the simple logic that she must unselfishly help to those condemned to death. She has never been mentioned as a hero who saved thousands and thousands of lives, her activities came to light only several decades after her death in Auschwitz. She is clearly to be accounted as someone who sacrificed her life for the lives of others, and this role of hers is definitely admirable and praiseworthy. In addition, the life of Gizi Fleischmann can serve as a keynote topic for a discussion on the forms of heroism and on the real sense of words and especially of deeds.